

LA JOTA AL LLEVANT DE MALLORCA

El cas de Sant Llorenç des Cardassar

Joana Domenge

Avui en dia, la jota es canta i balla arreu de l'illa, amb variants significatives. No pretenem apropar-nos a aquesta diversitat i molt menys fer la història de l'arribada i arrelament de la jota a Mallorca. Només recordarem, per boca d'altres autors, que és una de les variants de la jota aragonesa i que és gairebé impossible precisar quan es comença a sonar i ballar a l'illa. A partir de la pròpia experiència i dels testimonis orals, escoltats de primera mà, intentarem fer unes breus consideracions sobre «l'especificitat» de la jota «pagesa» a la comarca del llevant de Mallorca, amb el poble de Sant Llorenç des Cardassar com a referent prioritari.

En el context del reviscolament general de la cultura popular que es dona a la darrereria dels anys setanta amb la instauració de la democràcia, a Sant Llorenç des Cardassar es crea el grup folklòric Card en Festa, que, com tantes altres agrupacions, aprofita el repertori de músiques i balls difosos per la Sección Femenina. Margalida Nebot –del poble veí de Son Servera– n'havia format part i fou la que ensenyà les composicions dels balls als llorencins. Però també en aquells anys es recuperen les ballades de pagès que s'havien deixat de fer durant una vintena d'anys. Al començament només se'n feien adesiara, no tant a dins el poble com en algunes possessions i llocs de foravila: Son Berga, Pocafarina, S'Auma... Endemés, Card en Festa, de bon començament, combinava en les seves actuacions el repertori «importat» de Ciutat –o sigui el de la Sección Femenina– amb jotes, mateixes i copeos sonats i ballats «a la manera pagesa». I encara més important, al final, una colla de sonadors pagesos, l'amo en Toni Bonet Fai i en Pep Jaume de Son Berga, cantaven jotes, mateixes i copeos perquè la gent del poble, que en

sabia i tenia ganes de ballar, ho pogués fer. Convé aclarir que la mateixa i el copeo s'interpreten i ballen com a peça única.

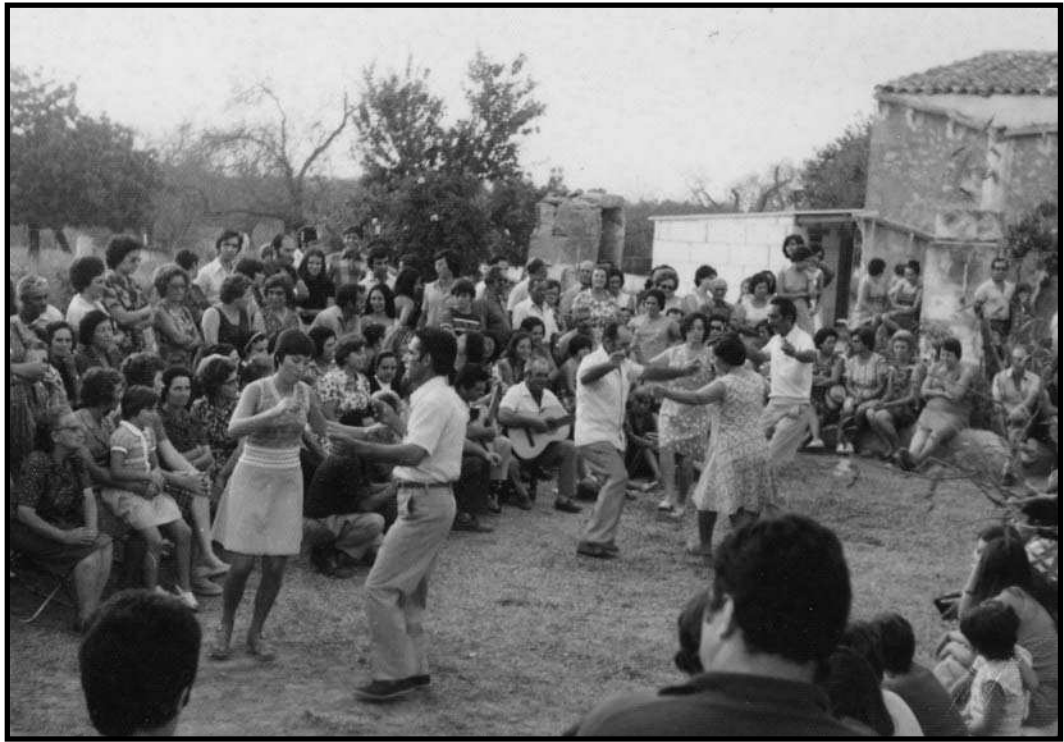
Ni els cantadors ni tampoc els balladors no s'havien format en escoles. En l'àmbit pagès s'havia mantingut, sense interrupció, una tradició antiga –difícil de remuntar a un moment precís– conservada bàsicament dins els nuclis familiars de la pagesia i el seu entorn més proper. Qualsevol moment, com podien ser les matances, l'acabament de les messes, les peladisses d'ametlles, etc., solien acabar amb un ball improvisat. Aquesta fou l'escola on aprengueren les persones que ens han ensenyat les jotes, copeos i mateixes genuïnes del llevant. Tanmateix convé recordar que aquests balls no varen quedar mai restringits a un àmbit estrictament privat, sinó que per les festes patronals, a la plaça del poble, s'hi solia fer un ball de bot, denominació amb la qual es coneix al llevant de

Mallorca una ballada oberta –sense indumentària especial ni tampoc coreografies fixades– a la qual hi pot participar tothom qui vulgui.

Així va començar un procés de recuperació que ja no ha tengut aturador. A l'inici dels anys vuitanta, i amb l'objectiu clar de superar el folklorisme encara vigent, proliferen els grups que incorporen músiques populars i noves creacions als seus repertoris. A Sant Llorenç des Cardassar, el grup Tramudança va tenir clar, de bon començament, que encara es podia tornar a encendre el caliu que mai no s'havia apagat del tot. Per això convidaren dos grans cantadors de la pagesia, l'amo en Rafel Umbert de sa Fontpella i na Francisca Puigròs Cotana, per donar continuïtat a la tradició de sonar i cantar les jotes, mateixes i copeos. Un membre fundador de Tramudança, Rafel Duran, sonava i cantava amb ells, fent de pont entre generacions, per edat i cultura. Paral·lela-

Ball de bot a Can Pintat (Port de Manacor) el març de 1981.

Ball de bot a Son Berga a principis de la dècada de 1970.

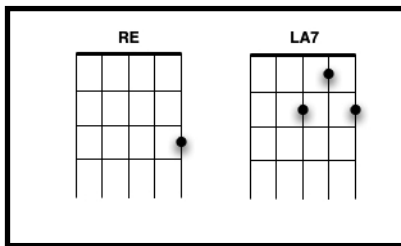

Figura 1.

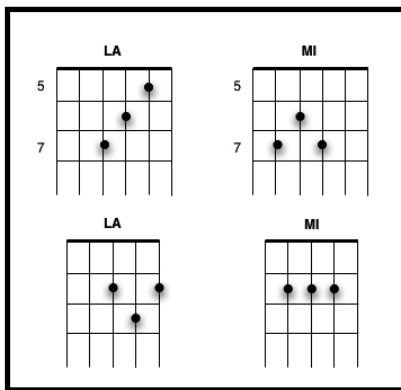

Figura 2.

ment a altres pobles de la comarca (Manacor, Artà, Son Macià), antigues colles de cantadors –sovint amb la incorporació d'algun jove– sortien a plaça. Seguint les pautes dels sonadors suara esmentats hem procurat donar continuïtat a la manera tradicional d'interpretar les jotes, mateixes i copeos.

La colla està composta per dues persones –antigament solien ésser homes–, un d'ells sona la guitarra i l'altre, el guitarró. En el cant se solen alternar: un interpreta la cobla i l'al-

tre, la tornada. Assenyalarem que la gent major normalment utilitzava els termes de cançó i *estribillo*, en lloc de cobla i tornada. La veu du la melodia i els instruments l'acompanyen. Picar de mans –«fer mamballetes», com se sol dir– i qualsevol instrument de percussió, per elemental que sigui, poden acompanyar el cant i fins i tot suplir els instruments, sempre que el ritme sigui marcat amb força.

Els sonadors comencen a fer les mudances (acords i variacions dins un mateix acord) i l'entrada de la veu ve condicionada per la tonada (melodia) del cantador. El guitarrista, amb la seva mà dreta, colpeja la caixa del seu instrument amb els tres darrers dits de la mà dreta, mentre que amb els altres dos rasca les cordes. Es tracta d'un acompanyament senzill, gairebé percutiu, anomenat, a la pagesia, «batut».

El sonador del guitarró –instrument d'una afinació més aguda– fa les mateixes mudances que la guitarra, acords simples de Re i La7 (vegeu figura 1) i la seva particularitat és el rapar continuat amb la mà dreta, anomenat «fer el borino». L'afinació de la guitarra és igual que la de la guitarra clàssica espanyola. I al llevant, l'afinació del guitarró és una quinta més aguda que la guitarra, començant per la primera corda, així: Si, Fa sostingut, Re, La (octava alta) i Re (la mateixa afinació que la tercera corda). Cal assenyalar que

gairebé totes les colles de sonadors afinaven –o «trempaven», com es diu a la pagesia– els instruments de sentit; d'aquesta manera feia que algunes vegades aquests instruments semblassin més de percussió que no de corda. De fet, les colles antigues no tenien cap problema a modificar l'afinació dels instruments per tal d'adaptar-la a la seva veu i poder cantar de manera més còmoda.

Una variant d'aquestes jotes pageses és la «jota per onze», que consisteix a fer una melodia introductòria puntejada pel guitarró. Les melodies que fan els cantadors, tant de cobla com de tornada, divergeixen una mica de les jotes habituals, però són interpretades amb els acords de Sol i Re7. No sabem perquè a aquest tipus de jota se l'anomena «per onze» o també «per u».

Una altra manera d'interpretar les jotes és el «sonar per enmig». A la nostra contrada no hem vist mai cap sonador que ho fes, però hem sentit contar que abans s'hi tocava. A les contrades del sud-est i del migjorn de l'illa és habitual, encara ara, trobar sonadors que hi toquen. El «onar per enmig» consisteix a fer els acords La i Mi amb la guitarra a partir del cinquè traste i sense sageta. En canvi, en el guitarró, en lloc de fer els acords Re i La, propis del guitarró del llevant, es fan els acords La i Mi (vegeu figura 2). Dit de manera més senzilla, es fan les mateixes mudances tant amb la guitarra com

amb el guitarró. En aquest últim l'afinació canvia una mica i l'afinació de la darrera corda és en Mi i no en Re.

Si la manera tradicional de cantar i sonar es va mantenir viva en el món pagès, el mateix va passar amb el ball, el qual va resistir davant les noves modes que a Mallorca arribaren amb les primeres onades del turisme de masses. La jota, la mateixa i el copeo conformen allò que s'anomena indistintament ball de bot o ball de pagès. La jota es caracteritza per la seva senzillesa i facilitat. Per això l'aprenentatge del ball popular sempre sol començar per la jota; ballar mateixes i copeos ja requereix més destresa.

Al llevant, mentre els músics interpreten els compassos introductoris, el ball de la jota sol començar amb unes passes que marca la dona i que l'home segueix, delimitant més o manco l'espai on es ballarà. En entrar la veu, la balladora comença el punt (o pas de ball) triat espontàniament, que l'home ha d'intentar seguir. El repertori de punts, i les possibilitats de combinar-los, és gairebé il·limitat. Per bé que les colles que estaven acostumades a ballar plegades dominaven el mateix repertori de punts, antany la gràcia estava a intentar enganyar el ballador.

Generalment, l'home i la dona ballen de front, fent mirall i desplaçant-se cap a la mateixa banda. També existeix la variant de les anomenades jotes de festejar, on els balladors es disposen un al costat de l'altre. Antigament poca gent sabia sonar les castanyetes; més ben dit, poca gent en tenia i, en tot cas, les solien sonar els homes. Per això era molt habitual acompanyar el ball marcant el ritme amb esclafits dels dits; contem, i encara ho hem vist, que per fer-los més forts els homes posaven els dits gros i del mig en contacte amb la pols del carrer, o els fregaven per la sola de la sabata per evitar que llenegassin.

Arran de la gran proliferació de grups de música i de ballades populars, en els darrers trenta anys les coses han canviat molt. S'han compost noves jotes que no segueixen l'estructura musical abans assenyada, però també és cert que molts grups han introduït en el seu repertori alguna jota de llevant. El ball, com és lògic, s'ha hagut d'adaptar.

JOTA

Partitura de la jota arranjada per a veu, violí, guitarró i guitarra. En la secció del batut s'especifiquen batuts (B), és a dir, cops a la caixa de l'instrument i rapades (R).

Ball de bot a Sant Llorenç des Cardassar, l'agost del 2009.

BIBLIOGRAFIA

- NOGUERA, A. *Memoria sobre los cantos, bailes y tocatas populares de la isla de Mallorca*. Barcelona: Tip. de Victor Berdós y Feliu, 1893.
- MULET, A. *El baile popular en Mallorca*. Palma: Mossèn Alcover, 1956.
- DURAN, D. *Roda de Folklore Pagès (Màgia, jocs i festes a Son Macià)*. Manacor: Ajuntament de Manacor i Consell de Mallorca, 1989.
- CANYELLES, J. E.; DOMENGE, J.; GRIMALT, M. A. «Els balls a la comarca de llevant». A: *I Jornades de Cultura Popular a les Balears*. Muro: Ajuntament de Muro i Universitat de les Illes Balears, 1993 (p. 170-182).

DISCOGRAFIA

- S'ESTOL DES PICOT. *Batut i rossegueta*. Discmedi, 1999.
- ES REVETLERS. *Encantam sa primera*. Discmedi, 2007.
- UMBERT, F. PUIGRÓS, R. DURAN. *No dona gran cosa més l'agre de la terra* CD 1. R. . Discmedi, 2001.
- Tonades i música de llevant*. (Cantadors diversos de Sant Llorenç, Manacor i Petra) Alosa, 1982.
- TRAMUDANÇA. *Tramudança vint-i-5*. (inclou una sèrie de peces interpretades pels *Sonadors de jotes i mateixes*). Discmedi, 2009.

Una de les darreres modes incorporades a les ballades són les «jotes bullangueres», jotes molt llargues on les parelles es van rellevant fins que els sonadors s'aturen. També per la influència de les agrupacions folklòriques i de les escoles de ball s'ha perdut l'hàbit de ballar en parella, s'han inventat punts més complexos que limiten l'espontaneïtat, s'ha perdut el costum de ballar un davant de l'altre i s'han imposat les rotllanes per la facilitat, confiança i obertura que donen.

Afortunadament, avui en dia encara es poden trobar, a la banda

del llevant, grups de gent jove que volen, amb un gran respecte per la tradició, mantenir viva la manera de sonar, cantar i ballar «a la manera pagesa», apresada dels seus avantpassats. Destacaríem Es Revetlers (de S'Alqueria Blanca, llogaret de Santanyí), els Sonadors de Jotes i Mateixes (Rafel Umbert, de Sant Llorenç; Blai Salom, de S'Alqueria Blanca, i Francisco Llull, de Manacor) i el grup Rossegueta, de Manacor. Són grups que podem trobar a les ballades populars compartint la vetllada amb d'altres que tenen un repertori més variat.